

УДК 316.61-047.37

DOI <https://doi.org/10.32782/apv/2023.1.17>

Вікторія КОВАЛЕНКО

кандидат психологічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри спеціальної педагогіки, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, вул. Валентинівська, 2, м. Харків, Україна, 61168

ORCID: 0000-0002-7792-4653

Бібліографічний опис статті: Коваленко, В. (2023). Модифікація програми «Народна творчість» як засіб задоволення освітніх потреб школярів з інтелектуальними порушеннями. *Acta Paedagogica Volynienses*, 1, 121–127, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2023.1.17>

**МОДИФІКАЦІЯ ПРОГРАМИ «НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ»
ЯК ЗАСІБ ЗАДОВОЛЕННЯ ОСВІТНІХ ПОТРЕБ ШКОЛЯРІВ
З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ**

У статті представлено модифіковану програму «Народна творчість» з декоративно-ужиткового профілю художньо-естетичного напрямку позашкільної освіти початкового та основного рівнів. Метою статті є розкриття змісту програми «Народна творчість», побудованої з урахуванням модально-специфічних закономірностей розвитку та соціалізованості школярів з інтелектуальними порушеннями. Метою навчальної програми «Народна творчість» є сприяння процесам розвитку та соціалізації школярів з інтелектуальними порушеннями шляхом їх залучення до занять народними ремеслами й формування навчально-пізнавальної, життєво-практичної, громадянської та соціальної, предметної (технологічної) компетентностей. Програма містить найпростішу інформацію для занять українським народним мистецтвом і ремеслами, які не потребують складного обладнання, виховують самостійність, формують цілепокладання та розвивають естетичний смак. Програма початкового рівня навчання розрахована на чотири роки, програма основного – на шість. Змістове наповнення програми передбачає поглиблення предметної (технологічної) компетентності, яку здобувають діти на уроках ручної праці та трудового навчання в закладі загальної середньої освіти. Основними розділами програми початкового рівня є робота з пластичними матеріалами (солоне тісто), папером і картоном; природними матеріалами; писанкарство. Програма основного рівня складається з таких розділів: робота з пластичними матеріалами; догляд за кімнатними рослинами; основи флористики; робота з текстильними матеріалами; лозоплетіння; бісероплетіння; українська народна вишиванка; писанкарство; гончарство. Акцентовано, що залучення дітей до ремісничої справи має виразну корекційну, профорієнтаційну та соціалізаційну спрямованість. Програма побудована за лінійно-концентричним принципом, табличним способом. Наведено зміст навчального матеріалу за роками навчання, схарактеризовано навчальні досягнення вихованців гуртка і спрямованість корекційно-розвивальної роботи при опануванні кожного програмового розділу. Дана програма пройшла апробацію, результати упровадження модифікованої програми свідчать про її ефективність.

Ключові слова: школярі з інтелектуальними порушеннями, соціалізація, позашкільна освіта, народні ремесла, народна творчість.

Viktoriia KOVALENKO

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Acting of Head of the Department of Special Pedagogy, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Valentynivs'ka str., 2, Kharkiv, Ukraine, 61168

ORCID: 0000-0002-7792-4653

To cite this article: Kovalenko, V. (2023). Modyfikatsiia prohramy «Narodna tvorchist» yak zasib zadovolennia osvitynikh potreb shkoliariv z intelektualnymy porushenniamy [Modification of the program «Folk creativity» as a satisfaction of the educational needs of students with intellectual disabilities]. *Acta Paedagogica Volynienses*, 1, 121–127, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2023.1.17>

MODIFICATION OF THE PROGRAM «FOLK CREATIVITY» AS A SATISFIATION OF THE EDUCATIONAL NEEDS OF STUDENTS WITH INTELLECTUAL DISABILITIES

The article presents the modified program «Folk creativity» from the decorative and utilitarian profile of the artistic and aesthetic direction of afterschool education at the primary and basic levels. The purpose of the article is to reveal the content of the «Folk creativity» program, built taking into account modality-specific patterns of development and socialization of schoolchildren with intellectual disabilities. The purpose of the educational program «Folk Creativity» is to promote the development and socialization of schoolchildren with intellectual disabilities by engaging them in folk crafts and forming educational-cognitive, life-practical, civic and social, subject (technological) competencies. The program contains the simplest information for practicing Ukrainian folk arts and crafts, which do not require complex equipment, educate independence, form goal setting and develop aesthetic taste. The program of the initial level of education is designed for four years, the program of the main level – for six. The content of the program involves deepening the subject (technological) competence that children acquire in the lessons of manual labor and labor training in the institution of general secondary education. The main sections of the entry-level program are work with plastic materials (salt dough); paper and cardboard; natural materials; pysankarstvo The basic level program consists of the following sections: work with plastic materials; care for indoor plants; basics of forestry; work with textile materials; vine weaving; bead work; Ukrainian folk embroidery; penmanship; pottery It is emphasized that the involvement of children in handicrafts has a distinct corrective, vocational orientation and socialization orientation. The program is built according to the linear-concentric principle, using a tabular method. The content of the educational material by years of study is given, the educational achievements of the students of the circle are characterized, and the direction of corrective and developmental work when mastering each program section. This program has been approved, the results of the implementation of the modified program testify to its effectiveness.

Key words: students with intellectual disabilities, socialization, afterschool education, folk crafts, folk creativity.

Актуальність проблеми. Залучення школярів з інтелектуальними порушеннями до позашкільної освіти дозволяє оптимізувати процеси їх розвитку та соціалізації за умови створення освітнього середовища компліментарного їхнім потребам і можливостям. Важливою складовою такого середовища виступає змістовне наповнення психодідактичного компонента освітнього середовища, що включає концепції навчально-виховної роботи, навчальні програми, навчальні посібники, методи та форми організації освітнього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз науково-методичних праць, присвячених проблемі навчально-методичного забезпечення організації гурткової роботи декоративно-ужиткового профілю художньо-естетичного напрямку позашкільної освіти доводить про високий ступінь розробленості програмного забезпечення (С. Андрійчук, І. Василянська, В. Вербицький, О. Вовченко, Н. Войчук, В. Воронов, Л. Воронова, В. Воронкова, М. Головань, Л. Гром, А. Дмитрук, Н. Зубанова, Р. Каплан, І. Каплаух, І. Кікцьо, Т. Кустарова, В. Мельник, Н. Ніколайко, Л. Полуміскова, О. Пренко, Т. Примак, О. Рідна, Н. Солоненко, Л. Сук, Л. Турукіна, О. Фетісова, Т. Штаманетян та ін.) (Navchalni prohramy z rozashkilnoi osvity, 2016). Разом з тим, аналіз програмного забезпечення гуртків декоративно-ужиткового профілю для дітей

з інтелектуальними порушеннями вказує на наявність виключно програм з корекційно-розвиткової роботи, а саме: «Музичні краплинки» (Н. Шеклунова, А. Міненко), «Азбука творчості» (О. Чеботарьова, І. Брусенська), «Барабанотерапія» (Л. Василевська, І. Гладченко), «Театральна логоритміка» (О. Папета, М. Демянович, О. Компанієнко, І. Гладченко), «Театральна логоритміка» (О. Папета, С. Іванченко), «Світ мистецтва» (І. Дмитрієва) та ін. (Prohramy z korektsiino-rozvytkovoi roboty dlia ditei z porushenniamy intelektualnoho rozvytku) Встановлено, що відсутні програми гурткової роботи позашкільної освіти ремісничого спрямування, залучення до вивчення яких дозволяє не тільки досягати цілей оптимізації процесів соціалізації та розвитку школярів з інтелектуальними порушеннями, але й одержати таким дітям допрофесійну підготовку. Разом з тим, результати дослідження змістовної спрямованості інтересів школярів з інтелектуальними порушеннями (Kovalenko, 2021, pp. 148–150), пріоритетних напрямів позашкільної освіти до яких залучається (переважно стихійно) ця група школярів (Kovalenko, Syniov, Peretiaha, Halii, 2021) доводить, що декоративно-ужитковий профіль художньо-естетичного напрямку позашкільної освіти користується найбільшим попитом серед дітей. Означене актуалізує проблему модифікації програми ремісничого спря-

мування «Народна творчість» відповідно до інтересів, потенційних можливостей і потреб школярів з інтелектуальними порушеннями. Спираючись на дослідження О. Гаяш, модифікацію розглядаємо як зміну освітніх цілей, спрощення змісту програми навчання й концептуальної складності навчального завдання для школярів з інтелектуальними порушеннями та, у результаті, рівня знань та навичок, які мають опанувати діти впродовж навчання» (Haiash, 2021, pp. 172).

Мета дослідження – розкриття змісту програми «Народна творчість», побудованої з урахуванням модально-специфічних закономірностей розвитку та соціалізованості школярів з інтелектуальними порушеннями

Виклад основного матеріалу дослідження. Залучення школярів з інтелектуальними порушеннями до гуртів «Народна творчість» відбувалось з урахуванням вікових особливостей, модально-специфічних закономірностей соціалізованості та розвитку, інтересів дітей. На формуальному етапі дослідження, яке здійснювалось упродовж 2017 – 2022 рр., до дослідно-експериментальної роботи було залучено 96 гуртківців художньо-естетичного напрямку позашкільної освіти: дітей молодшого, середнього та старшого шкільного віку з інтелектуальними порушеннями, які здобувають позашкільну освіту на базі Комунального закладу Київської обласної ради «Центр творчості дітей та юнацтва Київщини», Комунального закладу «Палац учнівської молоді Луцької міської ради», Комунального закладу «Волинський обласний центр національно-патріотичного виховання туризму і краєзнавства учнівської молоді Волинської обласної ради», Комунального закладу «Куп'янська спеціальна школа» Харківської обласної ради, Херсонського Центру дитячої та юнацької творчості Херсонської міської ради. За результатами впровадження програми було відзначено покращення інтелектуально-знаннєвого компонента розвитку та рівня соціалізованості (Коваленко, 2022, pp. 23).

Модифікована програма «Народна творчість» для школярів передбачає ознайомлення вихованців гуртка з культурою українського народу та народними ремеслами. Органічне поєднання гурткової роботи з уроками ручної праці та трудового навчання сприяє закрі-

пленню знань, умінь та навичок, які отримали учні на уроках, інтересу дітей до трудової діяльності, розвитку творчих здібностей школярів з інтелектуальними порушеннями, самостійності й активності, розвитку життєвої компетентності, створює умови для здобуття нового соціального досвіду. Перейдемо до аналізу модифікованої програми «Народна творчість» початкового та основного рівнів

Модифікована навчальна програма «Народна творчість» початкового та основного рівнів складена для дітей шкільного віку з інтелектуальними порушеннями на основі програми художньо-естетичного напрямку позашкільної освіти (декоративно-ужитковий профіль), розробленої В. Воронковою, В. Мельник (Navchalni prohramy z pozashkilnoi osvity, 2016, pp. 186)

Програму «Народна творчість» для молодших школярів з інтелектуальними порушеннями складено відповідно до вимог Державного стандарту початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами, з урахуванням типового навчального плану для початкової ланки школи, програми з трудового навчання для дітей з інтелектуальними порушеннями (О. Чеботарьова), інтересів і пізнавальних можливостей дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними порушеннями.

Структурно-змістовними розділами модифікованої навчальної програми є: виготовлення виробів із солоного тіста, паперу (витинанки), соломки, писанкарства. Зміст цих розділів вивчається дітьми впродовж чотирьох років. У змісті програми враховані вимоги Державного стандарту початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами «Технології» та «Мистецтво». Програма містить відомості, що поглиблюють і доповнюють зміст навчальних дисциплін, що вивчаються в закладах загальної середньої освіти, в тому числі в спеціальних школах, таких як: «Трудове навчання» та «Образотворче мистецтво».

Метою навчальної програми «Народна творчість» є сприяння процесам розвитку та соціалізації школярів з інтелектуальними порушеннями шляхом їх залучення до занять народними ремеслами й формування навчально-пізнавальної, життєво-практичної, громадянської та соціальної, предметної (технологічної) компетентностей.

Навчально-пізнавальна компетентність. Сюди входять уміння вивчати пам'ятки куль-

тури рідного краю; знання в різних галузях народної творчості. Розвиток у вихованців здатності до організації та плануванню процесу виготовлення виробу – проводити розрахунок необхідного для роботи матеріалу, виготовляти вироби за зразком, перевіряти, оцінювати вироби та робити висновки.

Життєво-практична компетентність. Передбачає здатність до продуктивного життєвого самовизначення і самоздійснення, формування допрофесійних знань, умінь і навичок.

Громадянська та соціальна компетентність. Здатність до соціальної взаємодії, соціальна активність, культура спілкування, свідоме ставлення до власної безпеки та безпеки оточення, збереження та примноження культури, звичаїв, традицій українського народу, повага до праці людей, формування позитивних якостей емоційно-вольової сфери (самостійність, колективізм, працелюбність, ініціативність, відповідальність та інше), доброзичливість, вміння працювати в колективі.

Предметна (технологічна) компетентність. Передбачає ознайомлення гуртківців із властивостями матеріалів, особливостями конструкцій, технікою; здатність застосовувати знання на практиці, користуватися інструментами та пристосуваннями, обробляти ними матеріали; опанування умінь та навичками виготовлення виробів у різних техніках.

Програма містить найпростішу інформацію для занять українським народним мистецтвом і ремеслами, які не потребують складного обладнання, виховують самостійність, формують цілепокладання та розвивають естетичний смак.

Залучення дітей і підлітків до навчання народним ремеслам передбачає розв'язання проблеми культурної наступності естетичного, художнього і морального виховання, професійної орієнтації. Заняття рукоділлям в гуртках художньо-естетичного профілю «Народна творчість» мають виражену *корекційну, профорієнтаційну та соціалізаційну спрямованість*.

Зокрема, в процесі занять рукоділлям за умови педагогічного керівництва педагога здійснюється *корекція* змістового компонента пізнавальної діяльності (якість знань), діяльнісного компонента інтелектуального розвитку (розвиток здатності до планування діяльності та виділення етапів її виконання, розвиток цілеспрямованості та планомірності); особистісних

параметрів розумової діяльності (мотиваційний компонент розумової діяльності, виховання критичності та самокритичності розуму; розвиток пізнавальної самостійності) (Syniov, 2010). Окрім того, відбувається розвиток дрібної моторики та зорово-моторної координації.

Профорієнтаційна спрямованість виявляється у формуванні елементарних допрофесійних знань і вмінь, які надалі дозволять вихованцям гуртка усвідомлено обрати професію з урахуванням власних здібностей, уподобань та інтересів, та створенні передумов успішної їхньої професійно-трудової соціалізації.

Соціалізаційна спрямованість виявляється у формуванні знань про соціальну значущість праці, вихованні інтересу й поваги до праці інших людей; формуванні мотиваційної готовності до трудової діяльності; формуванні технологічних знань, умінь, навичок, необхідних для виконання трудових завдань; відповідальності за результати власної діяльності, комплексу особистісних якостей; збагаченні досвіду соціальної комунікації у процесі організованої трудової діяльності: уміння спілкуватися, домовлятися, дослухатися до інших; виховання активної життєвої позиції, адаптивності.

Розроблена програма є орієнтовною. Відповідно до організаційно-педагогічних умов гуртка, можуть бути внесені зміни до програми.

Основним принципом побудови навчальної програми «Народна творчість» є лінійно-концентричний, який передбачає взаємозв'язок і поступове ускладнення навчального матеріалу. Програма завбачає навчання дітей у групах початкового та основного рівнів: початковий рівень – 70 год. (2 год на тиждень); основний рівень – 70 год. (2 год на тиждень).

Зміст програми включає теоретико-практичні заняття та тематичні екскурсії, участь дітей у конкурсах, виставках, проєктах тощо. Дуже корисними для учнів є екскурсії до місцевих музеїв, зустрічі з народними майстрами.

Досвід активної участі гуртківців у різноманітних фестивалях, концертах, святах показує, що діти, за умов систематичних занять, досягають певних успіхів. Так, вихованці гуртка «Народна творчість» неодноразово ставали переможцями міжнародних, всеукраїнських, регіональних та місцевих конкурсів і виставок декоративно-ужиткового та образотворчого мистецтва. Підготовка до виставок, фестивалів,

турнірів та показових виступів – це кропітка, відповідальна та творча робота як для педагогів, так і для вихованців гуртка. Найбільша цінність участі в масових заходах – це соціалізація, адаптація до нових умов, оточення нових людей і набуття досвіду спілкування.

На заняттях учні вивчають історію народної творчості. Програма передбачає тренувальні вправи вихованців гуртка щодо виконання окремих прийомів, з яких складається операція (технологія), яку вивчають; практичні роботи із застосування вивчених прийомів; послідовність у вивченні та засвоєнні декількох основних операцій, їх обґрунтування.

Під час навчання в гуртках діти поступово опановують різні техніки та способи виготовлення різних виробів, зокрема, отримують інформацію про співвідношення матеріалів, форми, оздоблення виробів, залежність від призначення, поняття про ритм, пропорції, симетрію, асиметрію, колір в оздобленні виробів.

На заняттях початкового рівня учні ознайомляться з культурою українського народу, історією різних видів народних промислів та починають опановувати традиційні українські ремесла. Програма побудована на принципах доступності навчальних матеріалів для молодших школярів, дотримання вікових і модально-специфічних особливостей розвитку, рівня їх попередньої підготовки. Гуртківці повинні ознайомитись з організацією робочого місця, правилами збирання, класифікації та зберігання різноманітних матеріалів, які можуть бути використані в роботі гуртка, оволодіти мистецтвом поводження з матеріалами за допомогою різних інструментів. Вивчити необхідні технічні прийоми та правила безпеки.

У перші тижні занять проводяться батьківські збори, де батьки ознайомлюються із планом роботи гуртка, розкладом занять та устаткуванням, необхідним для проведення занять.

Модифікована програма «Народна творчість» основного рівня є логічним продовженням програми початкового рівня. На заняттях гуртка вихованці навчаються практичному застосуванню декоративно-ужиткового мистецтва у виготовленні стилізованих виробів, характерних для певного періоду української історії, від найдавніших часів до сьогодення. Різноманітні види творчої діяльності допо-

магають підтримувати інтерес до навчання й роблять його більш ефективним.

На заняттях основного рівня учні закріплюють набуті вміння, навички та здобувають нові. Структурно-змістовними розділами модифікованої навчальної програми є: виготовлення виробів із пластичних матеріалів (глини), паперу (витинанки), лозоплетіння, флористики, виготовлення штучних квітів, виготовлення виробів із текстильних матеріалів (ляльки-обереги), виробів зі шкіри. В процесі опанування програмою основного рівня «Народна творчість» старші школярі з інтелектуальними порушеннями також поглиблюють свої знання, вміння й навички у сфері петриківського розпису, української народної вишиванки, бісероплетіння, художньої вишивки, килимарства, гончарства, різьблення по дереву тощо.

Діти середнього та старшого шкільного віку за інструкційно-технологічними картами створюють виріб, а також вчать напівсамостійно розробляти робочий план виготовлення виробу. Такі заходи сприяють розвитку творчого потенціалу учнів. На групових заняттях використовуються різноманітні форми організації навчального процесу, виходячи з цілей і завдань, сформульованих у програмі. Програма спрямована на удосконалення набутих умінь, навичок у виготовленні різноманітних виробів ручної роботи з вихованцями, у виготовленні різноманітних виробів відповідно до творчих здібностей, інтересів, віку, психофізичних особливостей та стану здоров'я.

З дітьми середнього та старшого шкільного віку з інтелектуальними порушеннями проводяться групові та індивідуальні заняття, виставки, конкурси, майстер-класи, екскурсії, імпрровізації, розвиваючі ігри з використанням сучасних традиційних та інноваційних корекційно-педагогічних та інформаційних технологій.

Чільне місце серед усіх форм гурткової роботи художньо-естетичного напрямку позашкільної освіти посідають тематичні екскурсії, які організуються з дотриманням принципів спеціальної дидактики і спрямовуються на досягнення навчальної, корекційної й виховної мети проведення екскурсії.

Щорічно вихованці гуртка «Народна творчість» беруть участь у Всеукраїнських та обласних конкурсах, НЦЕКО учнівської молоді, акціях, таких як: «Новорічна компо-

зиція», «Птах року», «Український сувенір», «Різдвяна писанка», «Великодня писанка», «Знай і люби свій край». За результатами участі гуртківців у проектах та конкурсах, вони стають переможцями Всеукраїнських соціальних проєктів («Свято дитячих мрій», Всеукраїнської виставці-конкурсі творчих робіт «Знай і люби свій край», Відкритому фестивалі дитячої художньої творчості «Таланти третього тисячоліття», Всеукраїнської виставки-конкурсі науково-технічної творчості учнівської молоді «Наш пошук і творчість – тобі Україно!» та ін).

Особливо важливого значення в роботі гуртка «Народна творчість» займає проведення тематичних виставок робіт дітей або оформлення майстерень. Так, на базі гуртка Куп'янської спеціальної школи створено майстерню з писанкарства – своєрідний музей, де представлені різні види оздобленняєць – від традиційної писанки та воскових намистин до сучасних аплікацій. У скляні кубики поміщені писанки з різних регіонів України. Писанки 20-30-х років минулого століття, копії експонатів із колекції професора М. Сумцова, що зберігається в Харківському історичному музеї. У художній гончарній майстерні навчаться давньому мистецтву ліплення з глини та гончарному ремеслу. Вихованці гуртка вчать ліпити з глини іграшки, панно, тарілки, дрібну скульптуру та малювати на цих виробах. Для посилення виразності деяких виробів діти додають деталі з бісеру, частини композиції.

Гурткова робота з трудового виховання, розвитку творчості, здійснювана на базі гуртка «Народна творчість» є продовженням уроків трудового навчання. Завдання такої позашкільної діяльності полягає у тому, щоб залучити школярів з інтелектуальними порушеннями до активної участі в суспільно-корисній праці, в розвитку індивідуальних інтересів, нахилів і здібностей.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Залучення школярів з інтелектуальними порушеннями до гурткової роботи дозволяє оптимізувати процеси їх розвитку та соціалізації при створенні відповідних психодідактичних середовищних умов. Особливості психофізичного розвитку осіб з інтелектуальними порушеннями зумовлюють застосування навчальних програм компліментарним можливостям і потребам таких дітей. Модифіковану програму «Народна творчість» (початковий, основний рівні) побудовано з урахуванням загальних і спеціальних дидактичних принципів, у ній визначено зміст навчального матеріалу за роками навчання, схарактеризовано навчальні досягнення вихованців гуртка і спрямованість корекційно-розвивальної роботи при опануванні кожного програмового розділу. Дана програма пройшла апробацію, результати упровадження модифікованої програми свідчать про її ефективність, що виявляється у поглибленні знань, умінь і навичок у сфері ремісничої діяльності, покращенні показників інтелектуально-знаннєвої складової розвитку та рівня соціалізованості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гаяш О.В. Сутність процесів адаптації та модифікації для ефективності навчання учнів з особливими освітніми потребами. *Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму* : матер. V міжнар. наук.-практ. конф., м. Кам'янець-Подільський, 27–28 травня 2021 р. Кам'янець-Подільський, 2021. С. 172–174.
2. Коваленко В. Є. Особливості діяльнісно-поведінкового компонента соціалізованості молодших школярів з інтелектуальними порушеннями. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2022. № 1(105). С. 30–42.
3. Коваленко В. Є. Результати впровадження структурно-функціональної моделі соціалізації та розвитку школярів з інтелектуальними порушеннями у творчих об'єднаннях позашкільної освіти. *Науковий часопис*. 2022. Випуск 43. Корекційна педагогіка. С. 16–26.
4. Навчальні програми з позашкільної освіти. Художньо-естетичний напрям : вип. 2 / за заг. ред. Г. А. Шкури, Т. В. Биковського. Київ : УДЦПО, 2016. 267 с.
5. Програми з корекційно-розвиткової роботи для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку : веб-сайт МОН України. URL: <https://1bestlinks.net/kNVsb> (дата звернення: 04.03.2023).
6. Синьов В. М. Психолого-педагогічні проблеми дефектології та пенітенціарії. Київ : «МП Леся», 2010. 779 с.
7. Христук О. Л. Психологія девіантної поведінки. Львів : ДУВС, 2014. 192 с.
8. Kovalenko V., Syniov V., Peretiaha L., Halii A. The current state of involvement of children with special educational needs in out-of-school education in Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2021. 10(42). P. 31–42.

9. Kovalenko V., Bystrova Yu., Kazachiner O. Social and pedagogical support of children with disabilities in conditions of general secondary educational establishments. *Journal for Educators, Teachers and Trainers*. 2022. Vol. 12(3). P. 101–114.
10. Kovalenko V., Bystrova Yu., Sinopalnikova N. Features of understanding and emotional attitude toward the moral and social norms of pupils with intellectual disabilities. *Laplage em Revista (International)*. 2021. Vol. 7. P. 575–588.

REFERENCES:

1. Haiash, O. V. (2021) Sutnist protsesiv adaptatsii ta modyfikatsii dlia efektyvnosti navchannia uchniv z osoblyvymy osvithnymy potrebamy [The essence of adaptation and modification processes for the effectiveness of teaching students with special educational needs.]. *Innovatsii partnerskoi vzaiemodii osvity, ekonomiky ta sotsialnoho zakhystu v umovakh inkluzii ta prahmatychnoi reabilitatsii sotsiumu* : mater. V mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Kamianets-Podilskyi, 27–28 travnia 2021 r. Kamianets-Podilskyi, 172–174 (in Ukrainian).
2. Kovalenko, V. Ye. (2022) Osoblyvosti diialnisno-povedinkovoho komponenta sotsializovanosti molodshykh shkolariv z intelektualnymy porushenniamy [Peculiarities of the activity-behavioral component of socialization of younger schoolchildren with intellectual disabilities]. *Osoblyva dytyna: navchannia i vykhovannia*, 1(105), 30–42 (in Ukrainian).
3. Kovalenko, V. Ye. (2022) Rezultaty vprovadzhennia strukturno-funktsionalnoi modeli sotsializatsii ta rozvytku shkolariv z intelektualnymy porushenniamy u tvorchykh obiednanniakh pozashkilnoi osvity [Results of the implementation of the structural-functional model of socialization and development of schoolchildren with intellectual disabilities in creative associations of afterschool education]. *Naukovyi chasopys*, 43. Korektsiina pedahohika. P. 16–26. (in Ukrainian).
4. Navchalni prohramy z pozashkilnoi osvity. Khudozhno-estetychnyi napriam : vyp. 2 (2016) [Educational programs for afterschool education. Artistic and aesthetic direction] / za zah. red. H. A. Shkury, T. V. Bykovskoho. Kyiv : UDTsPO, 2016. 267 p. (in Ukrainian).
5. Prohramy z korektsiino-rozvytkovoi roboty dlia ditei z porushenniamy intelektualnoho rozvytku [Programs for corrective and developmental work for children with intellectual disabilities]: veb-sait MON Ukrainy. URL: <https://1bestlinks.net/kNVsb> (data zvernennia: 04.03.2023). (in Ukrainian).
6. Syniov, V. M. (2010) *Psykhologo-pedahohichni problemy defektologii ta penitentsiarii* [Psychological and pedagogical problems of defectology and penitentiary]. Kyiv : “MP Lesia”, 779 p. (in Ukrainian).
7. Khrystuk, O. L. (2014) *Psykhologhiia deviantnoi povedinky* [Psychology of deviant behavior]. Lviv : LvDUVS, 192 p. (in Ukrainian).
8. Kovalenko, V., Syniov, V., Peretiaha, L., Halii, A. (2021) The current state of involvement of children with special educational needs in out-of-school education in Ukraine. *Amazonia Investiga*. 10(42), P. 31–42. (in English).
9. Kovalenko, V., Bystrova, Yu., Kazachiner, O. (2022) Social and pedagogical support of children with disabilities in conditions of general secondary educational establishments. *Journal for Educators, Teachers and Trainers*. Vol. 12(3). P. 101–114. (in English).
10. Kovalenko, V., Bystrova, Yu., Sinopalnikova, N. (2021) Features of understanding and emotional attitude toward the moral and social norms of pupils with intellectual disabilities. *Laplage em Revista (International)*. Vol. 76. P. 575–588. (in English).